

Met recht en rede.

Vrouwenrechten van Mary Wollstonecraft tot Julia Onken.

Prof. Dr. Magda Michielsens

Lezing gehouden te Gent, 5 december 2009

op de Atheïstische Trefdag 2009

met als thema: **Fransen Revolutie**

220 jaar Vrijheid – Gelijkheid – Broederlijkheid ?

ingericht door de Humanistisch Vrijzinnige Vereniging Gent

HVV & UVV

Met recht en rede.

Vrouwenrechten van Mary Wollstonecraft tot Julia Onken.

Mary Wollstonecraft is tegenwoordig een boegbeeld in het denken over vrouwenrechten. Zij was ooggetuige van de Franse Revolutie en besprak de gebeurtenissen in haar werken. Haar teksten zijn nog steeds belangrijk in verband met Vrouwen en Vrijheid, Gelijkheid en Broederlijkheid.

Mary Wollstonecraft leefde van 1759 tot 1797. Zij was 30 jaar bij de inname van de Bastille in Parijs. Lang heeft ze het allemaal niet overleefd. Ze is slechts 38 jaar geworden. Zoals welbekend is stierf zij bij de geboorte van haar dochter Mary (Godwin), de latere Mary Shelley, de schepper van Frankenstein.

Mary Wollstonecraft was een van de Engelse intellectuelen die fel betrokken waren bij de Franse Revolutie. Een vrouwelijke Engelse intellectuele uit de 18e eeuw ? Het zou verbazing kunnen wekken. Ze was een uitzondering, maar dat betekent zeker niet dat ze de enige was. We kennen ondertussen heel wat geleerde vrouwen uit die tijd. Feministes uit de jaren zeventig van vorige eeuw zijn op zoek gegaan naar filosofes uit het verleden ¹. Zij hebben hun voorgangsters ontdekt, geanalyseerd, geïnterpreteerd en vaak ook heruitgegeven. Zo zien de verzamelde werken van Mary Wollstonecraft, uitgegeven door Janet Todd en Marlyn Butler in 1987, er prachtig uit. Zeven ingebonden delen die alles bevatten wat Mary Wollstonecraft heeft geschreven, genaamd *The Works*. Het is eigenlijk pas door de inspanningen van feministische filosofes dat de grote bekendheid van Mary Wollstonecraft en waardering voor haar werk is teruggekomen. Niet 'gekomen' maar 'teruggekomen'.

Mary Wollstonecraft was heel bekend in haar tijd. Haar boek over de Franse Revolutie was in Engeland een bestseller. Ze leefde van haar pen, ook al vóór ze de bestseller had geschreven. Zij was een professionele schrijfster, een professionele intellectuele. Zij kon dat zijn dankzij het vertrouwen en de opdrachten van John Johnson, een uitgever die ook tijdschriften uitgaf. Mary Wollstonecraft schreef regelmatig in Johnsons *Analytical Review*.

Analytical Review, een kritisch tijdschrift, hekelde de heersende conservatieve politiek in Engeland en de dominante godsdienst. Vele prominenten schreven erin onder pseudoniem. In *The Works* staat de lijst van artikelen, recensies en vertalingen die Wollstonecraft voor de *Analytical Review* heeft geschreven. Het is een indrukwekkende lijst die ook laat zien wat zij allemaal gelezen had. Je kunt zelfs zien in welk tempo zij al die werken moet gelezen hebben.

Werkende voor Johnson en zijn *Analytical Review* leest zij onmiddellijk bij het verschijnen, als recensente, de publicatie van Burke over de Franse Revolutie. Edmund Burke (1729-1797), Brits parlamentslid en politiek-filosofisch publicist, schreef in 1790 een scherpe tekst tegen de ideeën van de Franse Revolutie, *Reflections on the Revolution in France*. Hij was militant anti-revolutionair. Hij wordt tegenwoordig de grondlegger genoemd van het moderne conservatisme. Hij verdedigt wel de Engelse revolutie (*The Glorious Revolution* van 1688) en de Amerikaanse Revolutie (1776), maar niet de Franse.

De tekst van Burke wekt Mary Wollstonecrafts grote verontwaardiging. Het pamflet (een pamfletachtig traktaat is het eigenlijk; in een op A4 geprinte versie² is het 124 pagina's dichte tekst) is van 1790. De grote moordpartijen moeten in Frankrijk dan nog komen. Burke verzet zich niet tegen de terreur (want die is er nog niet), Burke verzet zich tegen de principes van de Franse Revolutie. Hij is tegen *Vrijheid, Gelijkheid en Broederlijkheid*. Gelijkheid doodt de creativiteit en de vooruitgang, is zijn vaste overtuiging. Mary Wollstonecraft schiet uit haar kramen en schrijft in een recordtijd een reactie. Zij levert de eerste bijdrage in een heftige pamflettenstrijd die uitbarst in het verlengde van *Reflections on the Revolution in France* van Burke.

Ook Mary Wollstonecrafts tegenpamflet groeit uit tot een heel boek. Johnson geeft het uiteraard uit. Hij ondersteunt haar ook in haar schrijfwoede. Ze schrijft in één adem, met daarin één dip waar Johnson haar overheen helpt. Haar boek krijgt de titel *A Vindication of the Rights of Men, in a Letter to the Right Honourable Edmund Burke; Occasioned by His Reflections on the Revolution in France* (1790). *Men* - mensen – meervoud. *Vindication* is de term die onverbrekkelijk met Wollstonecraft verbonden zal blijven. *Vindication*. Verdediging – Rechtvaardiging – Opeising.

Het is een woedend pamflet, vol emotie. Het boek wordt onmiddellijk een groot succes. Bij het analyseren van de tekst van Burke ziet Wollstonecraft duidelijk hoe in elk argument, in elke private en publieke situatie, in elk politiek voorstel, in elke formulering van Burke vrouwen niet bestaan. Voor Mary Wollstonecraft was het de vingeroefening voor *A Vindication of the Rights of Woman*, dat twee jaar later zou volgen.

A Vindication of the Rights of Woman gaat over 'vrouwenrechten' in die algemene context van 'mensenrechten'. Mary Wollstonecraft is de feministische correctie op het grote paradigma van haar tijd. "En wij dan!" lijkt zij uit te schreeuwen. Vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid; burgerschap; redelijkheid, verlichting, vrije ontplooiing, vrije en verlichte opvoeding, daar gonst het van ... maar blijkbaar niet voor vrouwen.

De argumenten van Mary Wollstonecraft in *A Vindication of the Rights of Woman* zijn geen aanklacht tegen de filosofen van haar tijd. Integendeel,

Wollstonecraft is een felle verdedigster van de principes die in haar tijd aan het doorbreken waren. De aanklacht tegen haar tijd gaat er over dat - ondanks de omverwerping van alle oude waarden - vrouwen er niet aan te pas komen. Elke aanzet tot gelijke rechten (Condorcet, Théroigne de Méricourt, Olympe de Gouges, vrouwelijke clubs, broodopstanden, ...) wordt weer geëlimineerd. Ofwel onmiddellijk, ofwel na korte tijd. Vrouwen als burgers bekijken blijkbaar niet bij de mannen die de toekomst uittekenen. Tragisch is het geval van Olympe de Gouges (1748-1793) die verantwoordelijk was voor de tekst *Verklaring van de Rechten van de Vrouw en de Burgeres*, van 17 juli 1791. De verklaring omvat zeventien artikelen. Artikel zeven luidt als volgt:

Er wordt voor geen enkele vrouw een uitzondering gemaakt; zij zal worden beschuldigd, gearresteerd en aangehouden in de door de wet voorziene gevallen. Zowel mannen als vrouwen zullen aan deze strenge wet gehoorzamen.

Geen uitzondering dus voor vrouwen. Naar artikel zeven werd blijkbaar goed geluisterd: Olympe de Gouges is in november 1793 terechtgesteld.

Mary Wollstonecraft reist enkele keren naar Parijs, ook als het zeer moeilijk en gevaarlijk is geworden. Zij blijft echter een medestandster van de revolutie op een afstand. Zij verspreidt en ondersteunt de principes, maar is geen actievoerster. Zij laat zich ook negatief uit over de chaos en de terreur en de bijdrage van vrouwen daaraan.

Wat brengt Mary Wollstonecraft in tegen Burke en wat zijn de kerngedachten over vrouwenrechten in *A Vindication of the Rights of Woman* ?

- **de rede**

Mary Wollstonecraft is op-en-top een verlichtingsfilosofe en stelt vast dat de verlichte denkers van haar tijd het niet hoog op hebben met de rationaliteit van vrouwen. Rousseau bijvoorbeeld beschouwt vrouwen niet als denkende wezens. Hij vindt ook niet dat vrouwen zouden kunnen of moeten veranderen. Ze moeten zelfs zo opgevoed worden, volgens hem, dat zij Emile perfect kan dienen. Hij beschrijft het voor Sophie in boek V van *Emile ou de l'éducation* (1762).

Wollstonecraft is het heftigst in verband met het feit dat men ervan uitgaat dat vrouwen niet kunnen denken. Politici en denkers waar zij het in principe mee eens is willen dat de ratio het belangrijkste ordenend principe wordt voor de organisatie van de maatschappij en voor uitspraken in verband met wereldbeeld en moraal, en tegelijk vinden zij dat vrouwen die faculteit van de ratio missen.

Wollstonecraft betwist dat. Als men vrouwen niet opvoedt, als ze niet worden geschoold en als hun vermogen tot denken niet wordt getraind dan kunnen

vrouwen uiteraard niet denken zoals mannen.

Dat betekent zeker niet dat Wollstonecraft vrouwen ophemelt. Veel vrouwen van haar tijd kunnen inderdaad niet denken en houden zich bezig met onnozelheden en frivoliteiten. Zij schrijft daarover en is niet mals voor die vrouwen. Zij wordt daarom door sommige feministen vandaag zelfs misogyn genoemd.

Maar die domme frivole schepsels kunnen wel léren denken. Het is een mensenrecht om je mogelijkheden te kunnen/mogen ontwikkelen. De afdwingbaarheid van dat recht is er in haar tijd ook niet voor alle mannen, maar de grote geesten van haar tijd en de wet sluiten vrouwen zelfs expliciet uit. Dat is voor Mary Wollstonecraft onacceptabel.

'Met recht en rede', de titel die ik aan deze bijdrage geef, slaat daarop : de rede opeisen voor vrouwen, je rede kunnen ontplooien als vrouw is een mensenrecht. *A Vindication* gaat daar over en meisjesopvoeding speelt ook door in al haar andere geschriften.

- **optimalisering van het moederschap -**

Moeders zouden hun kinderen bij voorkeur zelf moeten groot brengen, ook als die kinderen nog heel klein zijn, vindt Mary Wollstonecraft. Welgestelde vrouwen zouden hun kinderen niet naar een min moeten brengen en zouden er als ze wat groter zijn ook zelf meer mee moeten omgaan. In haar strijd tegen vooroordelen probeert ze vrouwen ervan te overtuigen dat het zelfs mogelijk is om van babies te houden. Men kan ook dat leren.

Ze richt haar argumenten vooral naar mannen : heren, laat toch niet toe dat uw kinderen opgevoed worden (want ook de progressieve mannen willen dat hun vrouwen meer gaan doen in de opvoeding) door domme wichten. U kunt er enkel voordeel mee doen dat vrouwen beter ontwikkeld zouden zijn.

- **radicale breuk met het verleden is noodzakelijk**

De Kerk, privileges van de adel, verwevenheid van Kerk en Staat, vooroordelen, enggeestigheid in verband met huwelijk en seksualiteit, economische nood, houden vrouwen slaafs en onderdrukt.

Over al deze punten denkt Edmond Burke heel anders.

- vooroordelen zijn noodzakelijk, het zijn in feite korte samenvattingen van vroegere inzichten. Zonder vooroordelen kunnen we niet denken en sociaal niet functioneren.

- lokale omstandigheden zijn (en dienen te zijn) de vertrekpunten voor de aard van de evolutie en bepalen de normen. Veranderingsplannen kunnen niet van elders worden ingevoerd. Burke is bang voor het besmettingsgevaar dat van de Franse Revolutie zou kunnen uitgaan.
- geen disruptieve veranderingen maar evolutieve, organische veranderingen zijn wenselijk. *The Circle of Life* is belangrijk. Naar de toekomst kijken houdt in dat men gelinkt is met het verleden. *People will not look forward to posterity who never look backward to their ancestors*, zo schrijft Burke.
- op het ogenblik dat Burke zijn *Reflections on the Revolution in France* schrijft heeft de terreur nog niet uitbundig plaats gehad. Het was 1790 toen Burke zijn reflecties noteerde – Lodewijk XVI werd terechtgesteld op 21 januari 1793, Marie-Antoinette op 16 oktober 1793, Olympe de Gouges en Madame Roland in november 1793; de vele terechtstellingen tijdens de Terreur van Robespierre zouden nog volgen. Burke doet profetische uitspraken. Hij zegt dat chaos en terreur noodzakelijk zullen volgen als men probeert de hechtingen door te snijden die mensen hebben met de schakels van naaste naar familie, naar buurt, naar natie, naar de internationale gemeenschap. Wollstonecraft beschouwt die schakels als ketenen. Burke beschouwt ze als veiligheidsgordels.

Edmond Burke is anti-revolutionair, maar hij is niet de verwerpelijke reactionair, die volstrekt ongelijk had terwijl Wollstonecraft 'ons' verlichte standpunt huldigde. Enkele voorbeelden van de noodzaak aan nuancering :

- Vooroordelen: een absolute strijd tegen vooroordelen heeft inderdaad geen zin en is onverantwoord. Vooroordelen dienen met verstand geconsumeerd te worden ³.
- In 2004 velde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens een arrest over een klacht van een Turkse geneeskundestudente die verboden werd haar studie met hoofddoek voort te zetten. Toen zij in het vijfde jaar van haar studie zat stuurde de vice-rector van de Universiteit van Istanbul een circulaire rond om – in lijn met de Turkse wetgeving – studenten met baarden en studentes met een islamitische hoofddoek niet langer toe te laten tot de lessen. De studente weigerde haar hoofddoek af te leggen en werd geschorst. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens oordeelde dat dit hoofddoekverbod geen schending uitmaakt van de godsdienstvrijheid. Het is een uitspraak die contextueel gebonden is aan de situatie in Turkije. Het is geen uitspraak die zegt dat een hoofddoekverbod nooit een schending van de godsdienstvrijheid kan zijn. Eva Brems ⁴ geeft commentaar op het arrest en benadrukt dat het Hof vindt dat de nationale overheid best geplaatst is om te beoordelen hoe de hoofddoekenkwestie in een bepaald land dient

behandeld te worden. Burke zou het arrest zeer op prijs stellen.

- Edmond Burke is de laatste tijd ook in onze streken herontdekt en geherwaardeerd. Er is een *Edmond Burke Stichting*⁵ en Burke wordt beschouwd als de grote inspirator van het moderne conservatisme. Er ontstaan uit het opnieuw bestuderen van Burke interessante en inspirerende dingen. Het boek van Bart De Wever *Het kostbare weefsel* uit december 2008 is er een goed voorbeeld van. Voorzichtig en verlicht conservatisme, met veel oog voor de continuïteit der dingen.

Vrouwenrechten vandaag

Als we kijken naar het concept 'burger' uit de Franse Revolutie, als we kijken naar 'vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid', dan beseffen we hoe lang het geduurd heeft voor vrouwen om dezelfde rechten te verwerven als mannen hebben. In mijn boek uit 2005, *Gelijkheid m/v in België. 175 jaar vrouwen*, staan alle stappen naar gelijkheid vrouw/man binnen België op een rij. Het is tussen het einde van WO II en 1980 snel gegaan. Het is een snelle implementatie geweest van juridische gelijkheid en de doordeseming is nog steeds aan de gang.

Het vrouwenstemrecht in België dateert pas van 1948. Dat is laat, andere landen hadden het eerder ingevoerd. Het is echter overal laat. Ook als het 1918 is, zoals in Engeland, dan is dat laat. We weten ondertussen dat stemrecht voor vrouwen voor progressieve partijen principieel niet zo belangrijk was dat het kon opwegen tegen de angst dat veel stemmen van vrouwen naar conservatieve, christelijke partijen zouden gaan.

Het Cedaw-verdrag (*Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women; Verdrag inzake de Afschaffing van Alle Vormen van Discriminatie tegenover Vrouwen*) dateert van 18 december 1979.

België ondertekende het onmiddellijk, op 17 juli 1980 en ratificeerde het in 1985. Het verdrag wordt beschouwd als *the international bill of rights for women*. In het verdrag wordt gedefinieerd wat discriminatie van de vrouw inhoudt en wat landen dienen te doen om het te bestrijden.

Het Cedaw-verdrag ligt nog in het verlengde van *Het Jaar van de Vrouw, 1975*. We hebben sinds dat jaar verschillende VN-Vrouwenconferenties gekend : Mexico 1975; Kopenhagen 1980; Nairobi 1985; Peking 1995.

De impact van die conferenties is groot. Ook in België zien we hoe sterk de strategische doelstellingen geformuleerd in het Platform van Peking 1995 het gelijke kansenbeleid v/m sturen. Na Peking 1995 is er op VN-niveau wel opvolging van die conferentie, maar er is geen nieuwe VN vrouwenconferentie meer geweest.

Waarom ? Vrouwen zijn 'beter af' met de opvolging van het platform van Peking, dan met wat men uit een nieuwe VN-vrouwenconferentie zou kunnen krijgen. De internationale consensus is sinds 1995 niet groter geworden. Integendeel, internationaal is de consensus over de autonome, geëmancipeerde positie van de vrouw afgenomen

Dat is een **dilemma** : is het beter het principe van de regelmatige consultatie op wereldniveau in verband met de rechten en de situatie van vrouwen in stand te houden (en dus een groot vervolg aan Peking te breien), of is het beter zich bij de verworvenheden van Peking te houden, aangezien men weet dat men er enkel op 'achteruit' zou kunnen gaan ?

Er zijn meer dilemma's in verband met vrouwenrechten. Ik noem er enkele.

- Carol Pateman : *Wollstonecraft's dilemma*

De politicologe Carol Pateman heeft een typische situatie in verband met vrouwenrechten en beleid in verband met emancipatie het *Wollstonecraft's dilemma* genoemd. Het houdt in dat vrouwen (of de vrouwenbeweging) steeds het volgende doen :

- Ze eisen dat ze volstrekt gelijk aan mannen worden behandeld. Geen onderscheid, geen ongelijkheden. Niets mag hen ontzegd worden op basis van het feit dat ze vrouw zijn.
- Tegelijk eisen ze dat ze vanwege hun bijzondere positie (moederschap, potentieel moederschap, geschiedenis van achterstand, lichamelijke constitutie) anders worden behandeld dan mannen.

Ook Mary Wollstonecraft vroeg tegelijk consideratie voor de specifieke vrouwelijke rol en voor de vrijheid en autonomie van vrouwen. We hebben het ook in het recente verleden gezien met de moeilijke discussie over nachtarbeid⁶. We zien het vandaag weer gebeuren naar aanleiding van de actuele discussie over quota. Na de quota die meer verkozen vrouwen hebben opgeleverd in de politiek, gaan er nu stemmen voor een quotum van ten minste één derde vrouwen in de raden van bestuur van overheidsbedrijven en beursgenoteerde bedrijven. In november 2009 kwam huidig federaal minister van Gelijke Kansen Joëlle Milquet met de mededeling dat ze bij de regering een voorstel in die zin op tafel zal leggen.

- De Simone de Beauvoir prijs in januari 2008 toegekend aan Ayaan Hirsi Ali

Op de Simone de Beauvoir conferentie, in januari 2008 in Parijs – naar aanleiding van de 100ste verjaardag van de geboorte van de Beauvoir werd de eerste *Prix Simone de Beauvoir pour la liberté des femmes* uitgereikt aan Ayaan

Hirsi Ali en Taslima Nasreen. De jury bestond uit prominente intellectuelen en de Beauvoir kenners, zoals Julia Kristeva (voorzitter), Sylvie Le Bon (de adoptie dochter van de Beauvoir), de cineast Claude Lanzmann, de filosofe Elisabeth Badinter en de Zweedse schrijver Bjorn Larsson. De prijs gaat, zo meldt het juryrapport, naar beide vrouwen als 'erkenning van hun moed en originele denkwijze waarvan hun werk en hun daden getuigen, in de strijd voor de vrijheid van denken en de vrijheid van meningsuiting'.

De Nederlandse filosofe en de Beauvoir-experte Karen Vintges tekent fel protest aan tegen de toekenning van de prijs aan Ayaan Hirsi Ali. Zij is van mening dat Ayaan Hirsi Ali helemaal niet in de geest van Simone de Beauvoir optreedt en schrijft. Wat zou Simone de Beauvoir vandaag gedacht hebben over de situatie van moslima's in het Westen? Karen Vintges, op basis van een te vermoeden respect voor diversiteit bij Simone de Beauvoir, denkt er duidelijk heel anders over dan de Beauvoir-kenners uit de jury. Wat is de juiste interpretatie van 'de verlichting' bij Simone de Beauvoir en bij Ayaan Hirsi Ali?

- Botsende vrijheden

We kunnen de twist onder feministen over de eerste Simone de Beauvoir-prijs vergelijken met de polemiek die ontstond als reactie op het artikel van Susan Moller Okin uit 1999 *Is Multiculturalism Bad for Women?*

Ook in het rapport waarin ik een definitie van *seksisme* formuleerde⁷ beschreef ik het conflict: discriminatie op basis van geslacht is verboden, discriminatie op basis van religie is verboden, maar wat als discriminatie op basis van geslacht geschiedt in naam van de godsdienst?

De botsing tussen deze twee vrijheden treedt op wanneer twee culturen die deze vrijheden niet op hetzelfde vlak stellen, nauw met elkaar in contact komen. Onze seculiere samenleving heeft dan moeite met de houding van de islam tegenover vrouwen, met het voorbehoud van de katholieke kerk voor vrouwen in kerkelijke ambten. Tot zelfs met de traditionele Indianencultuur in de reservaten in Canada en de Verenigde Staten, waar, doordat de stammen een grote autonomie verkregen hebben, de Indianenvrouwen de 'normale' rechten van de seculiere maatschappij weer kwijt zijn.

- Verstikkende juridisering

De juridisering van de maatschappij dient om rechten te vrijwaren van het individu, zowel van individuen onderling als van het individu ten opzichte van de overheid. Voor het individu is dat een bevrijding van de vervolging door de overheid en van de bedreiging of mishandeling door andere individuen. Voor het bekomen van gelijke rechten voor de vrouw zijn er een hele reeks wetten en regels nodig geweest. Ondertussen is de juridisering van de maatschappij zo ver doorgeschooten dat het bevrijdend potentieel ervan niet langer opweegt tegen de disciplinerende en verstikkende werking die ervan uitgaat.

Kan ik zeggen wat ik vind, op basis van mijn gezond verstand, op basis van mijn beredeneerd gevoel, inzichten, tradities, banden, verlangens en angsten zonder te kijken naar wat de wet van dat toevallige ogenblik op die toevallige plaats mij toelaat om te zeggen? Het simpele vermoeden dat men bepaalde dingen niet mag zeggen, en zelfs beter niet denkt, is al te wijd verspreid. Door de zelfcensuur⁸ en het *chilling effect*⁹ van de juridisering, in het bijzonder van de anti-discriminatiewetten (eerst bedoeld om de activiteiten van de overheid tegenover de burgers in te perken, en nu ook om de relaties tussen de burgers onderling te disciplineren) tast het recht de rede aan.

- Julia Onken

Met recht en rede. Vrouwenrechten van Mary Wollstonecraft tot Julia Onken, is de titel van deze lezing.

Julia Onken (1942) is een Zwitserse feministe die een belangrijke stem is geworden in het Zwitserse referendum van 29 november 2009 over de minaretten-stop. Zij is psychologe, heeft boeken geschreven over relaties en was tot vorige week niet zeer bekend buiten Zwitserland. Zij riep mannen en vrouwen op om JA te zeggen tegen het verbod om nog minaretten te bouwen in Zwitserland. Zij deed dat met een brief¹⁰ waaruit ik hier in vertaling enkele passages citeer:

De bouw van minaretten is ook een zichtbaar teken van de publieke acceptatie van onderdrukking van vrouwen. Dit moet onder alle omstandigheden worden voorkomen.

...

Het beleid is jammerlijk mislukt en heeft stilzwijgend ingestemd met de onderdrukking van moslimvrouwen onder het mom van zogenaamde tolerantie. Voor moslims die in Europa wonen, moeten de in onze rechtsstaat geldende regels voor iedereen gewaarborgd worden. De staat heeft de plicht om de rechten voor iedereen op te eisen. Ook voor de vrouw.

...

Ik reken op elke vrouw. Op vriendinnennetwerken. En natuurlijk, op mannen die al lang begrepen hebben dat vrouwen als volwaardige mensen gerespecteerd dienen te worden.

Tot slot : Feministische stemmen vandaag

Mary Wollstonecraft heeft haar grote bekendheid gekregen naar aanleiding van een brede maatschappelijke discussie en de zgn pamflettenoorlog over de Franse Revolutie. Vrouwenrechten waren haar centrale thema. Ik weet niet hoe ver de faam van Julia Onken zal strekken, maar in de maatschappelijke discussie van het ogenblik over vrouwenrechten heeft zij wel een heel duidelijk

standpunt ingenomen. Zij is goed gehoord geworden.¹¹

Over heel de wereld hebben publicisten en ‘gewone mannen en vrouwen’ (meer mannen dan vrouwen, zoals steeds) in de internetfora al hun mening gegeven over haar interventie. Er zijn ook de vele mensen die helaas niets durven vinden over minaretten, omdat ze niet precies weten hoe het juridisch in elkaar zit in verband met wat eigenlijk een godsdienst is en wat een politiek systeem, wat essentieel is voor de beleving van een godsdienst en wat niet, hoe de grondwet van Zwitserland zich verhoudt of hoort te verhouden tot het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), enzovoort, maar die toch – zoals Julia zegt – al lang begrepen hebben dat vrouwen als volwaardige mensen gerespecteerd dienen te worden. Er zijn ook veel mensen die haar demarche afkeuren en onbegrijpelijk vinden. Dat heb ik in de vele discussieprogramma’s op televisie overvloedig gehoord.

Er zijn feministen – verdedigers van vrouwenrechten, vrouwenrechten als mensenrechten – die het zeker met Julia Onken eens zullen zijn. Oriana Fallaci zou zeker enthousiast zijn geweest en zich er minder geïsoleerd door gevoeld hebben. Ayaan Hirsi Ali is het misschien eens, maar we horen nog weinig van haar. Phillis Chestler, een Amerikaanse feministische psychiater van het eerste uur, die tegenwoordig o.a. indrukwekkend werk doet in verband met ex-moslima’s, zal vast veel begrip hebben voor Onken. In de U.K. is Women against fundamentalism (WAF)¹² weer tot leven gekomen, werkend aan een internationale seculiere vrouwenbeweging. Ik ken echter op dit ogenblik meer feministen die het niet met haar eens zijn. In overeenstemming met mijn interpretatie van vrouwenrechten betreur ik dat zeer. Ik denk dat het meer dan tijd is om als feministe te spreken en Julia Onken heeft dat op een invloedrijke manier gedaan. Zoals Mary Wollstonecraft in haar tijd.

Literatuur

- Brems, Eva (2004). De hoofddoek als constitutionele kopzorg. *T.B.P.*, p. 323-360.
- Cliteur, Paul (2007). *Moreel Esperanto*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Cockx, Romy (2009). *Miet Smet. Drie decennia gelijkekansenbeleid*. Brussel: IGVM.
- Cook, Rebecca J. (1987). Etnische culturen en vrouwendiscriminatie. *Nemesis*, 3.2,49-55.
- de Graaf, Marian (1996). *Vrouwelijkheid bij de pedagoog Jean-Jacques Rousseau*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (proefschrift).
- De Wever, Bart (2008). *Het kostbare weefsel*. Kapellen: Pelckmans.
- Fallaci, Oriana (2002). *The Rage and the Pride*. New York: Rissoli.

- Fallaci, Oriana (2006). *The Force of Reason*. New York: Rissoli.
- Godwin, William (1798). *Memoirs of the Author of a Vindication of the Rights of Woman*. London: J. Johnson. (heruitgegeven door Penguin Books in 1987)
- Hermesen, Joke (2008). Hermesen, Joke (red.). *Simone de Beauvoir. Alles welbeschouwd*. Kampen: Klement/Pelckmans
- Hirsi Ali, Ayaan (2006). *Mijn Vrijheid. De autobiografie*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Michielsens, Magda (2005). *175 jaar vrouwen. Gelijkheid en ongelijkheid in België 1830-2005*. Brussel: Raad van de Gelijke Kansen voor Mannen en Vrouwen.
- Michielsens, Magda (2008). Een vrouw. In: Hermesen, p.111-127.
- Michielsens, Magda (2009a). *Definiëring van het concept 'seksisme'*. Brussel: Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen.
- Michielsens, Magda (2009). Gender en Humanisme. Voor een combattief vrijzinnig feminisme. *Antenne*, 27, 2, p. 5- 10.
- Moller Okin, Susan (1999). Is Multiculturalisme bad for Women? In: Cohen, Joshua e.a. (eds). *Is Multiculturalisme bad for Women? Susan Moller Okin – with respondents*. Princeton: Princeton University Press, 7-24.
- Pateman, Carol (1989). *The Disorder of Women: Democracy, Feminism, and Political Theory*. Polity Press, 1989.
- Spender, Dale (1982). *Women of Ideas and what men have done to them*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Todd, Janet & Butler, Marylin (1989). *The Works of Mary Wollstonecraft (7 vol)*. London: Pickering and Chatto.
- Van Hellemont, Corine (2008). *Seksistische Reclame*. Leuven: Acco.
- Vintgens, Karen (2008). Vrijheid in Verbondenheid. Het actuele denken van Simone de Beauvoir. In: Hermesen, 33-59.

NOTEN

---

¹ Een overzichtswerk, met veel aandacht voor het feit dat we het werk van vroegere filosofes als het ware moesten gaan opgraven, is van de hand van Dale Spender (1981).

² Zie: http://www.constitution.org/eb/rev_fran.htm

³ Corine Van Hellemont smeedde de slogan: *Stereotypen consumeer je met verstand* in haar werk voor een evenwichtig vrouw- en manbeeld in de reclame. Zie bijvoorbeeld: http://www.ada-online.org/nlada/article.php3?id_article=320

⁴ zie: <http://www.vormen.org/informatie/StraatsburgHoofddoek.html>

⁵ <http://www.burkestichting.nl/>

⁶ In België was nachtarbeid in principe verboden voor mannen en voor vrouwen, maar er waren veel meer uitzonderingen voorzien voor mannen dan voor vrouwen. Daardoor

---

was de Belgische situatie in strijd met de Europese richtlijn inzake gelijke behandeling. In 1991 werd België in Europees verband verplicht de wet aan te passen. Na veel moeilijkheden met de vakbonden en vooral met de vrouwenbeweging kwam de nieuwe wet op de nachtarbeid van 1997 tot stand: nachtarbeid bleef in principe verboden maar er golden gelijke uitzonderingen voor mannen en vrouwen.
zie bijvoorbeeld: Cock (2009: 80-91).

⁷ In opdracht van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen formuleerde ik (Michielsens, 2009a) een werkbare en actuele definitie van het concept 'seksisme'.

⁸ De zelfcensuur om niet beschuldigd te worden van discriminatie wordt uitgebreid behandeld door Paul Cliteur.
zie bijvoorbeeld Cliteur (2007) of ook http://www.liberaalarchief.be/Paul-Cliteur_Verlichting.pdf, een lezing (maart 2009) over de Verlichting.

⁹ Het *chilling effect* wordt o.a. door Matthias Storme aangeklaagd.
zie o.a. <http://vlaamseconservatieven.blogspot.com/2009/02/grondwettelijk-hof-en-de.html>
waar Matthias Storme commentaar geeft op de uitspraak van het Grondwettelijk Hof over de vorderingen ingesteld tegen de drie antidiscriminatiewetten van 10 mei 2007 (Antiracismewet, hierna ARW, Algemene Antidiscriminatiewet, hierna ADW, en Wet bestrijding discriminatie tussen vrouwen en mannen. Tegen deze wetten was beroep aangetekend, onder meer door een grote groep verontruste burgers verdedigd door mrs. Matthias Storme en Jelle Flo (zie het verzoekschrift op <http://storme.be/ADWverzoekschrift.pdf> en verdere stukken op <http://storme.be/anti-antidiscriminatiewet.html>), maar verder ook op sommige punten door de Liga voor de Mensenrechten, de Vlaamse balies e.d.m.

¹⁰ zie voor de oorspronkelijke tekst: <http://minarett.blogspot.com/2009/11/julia-onken-und-ihr-aufwurf.html>
De vele reacties aan Julia Onken zijn te vinden op haar blog: <http://www.julia-onken.ch/blog-julia-onken/blog.php>

¹¹ In het Zwitserse referendum van 29 november 2009 stemde 57,5 % van de kiezers voor een verbod op de bouw van minaretten in Zwitserland.

¹² <http://www.womenagainstfundamentalism.org.uk/>

Magda Michielsens Onderzoekshuis
<http://www.moh.be>
m.michielsens@moh.be

